

Z A S M O V E

TEORETSKA PRILOGA TRIBUNE

LETO I ŠTEVILKA 1

V obdobju razprav o osnutku ustave je bila razvita zanimiva konstrukcija, ki so jo v Sloveniji zagovarjali zlasti sodelavci Perspektiv, kar izražajo tudi njihovi predlogi k osnutku Ustave (Perspektive št. 22, Sodobnost 1963/1—2). Izhajajoč iz tega, da je samoupravljanje bistvena značilnost naše ustavne ureditve, samoupravljanje pa da temelji ravno na delovnem principu, na tem, da odloča o pogojih in rezultatih dela le tisti, ki dela, so sodili, da je delovni princip v predlogu nedosledno izveden in da je zato tudi v ustavi predlagani in v praksi obstoječi model samoupravljanja neustrezen. Vsaka zrela družba da namreč mora biti »izgrajena« na enem principu — kot je npr. buržoazna na lastniškem, tako mora biti naša na delovnem. Delovna družba, ki temelji na delovnem principu, se »komponira« z neposrednim združevanjem delovnih organizacij, ki preko svojih samoupravnih organov konstituirajo skupne izvršne organe na vseh nivojih. Delovna samoupravna družba je po svoji naravi kooperativna in izključuje na področju dela vsako hierarhično z oblastjo in vertikalnimi komunikacijami. Osnutek ustave in dosedanja praksa da zapirata samoupravo v okviru delovnih organizacij, dopuščata medsebojno povezovanje le preko teritorialnih družbeno-političnih skupnosti ter kršita delovno avtonomijo delovne organizacije s kompetencami, ki jih imajo v odnosu do organov samoupravljanja sveti zavodov, politično oblastni organi itd. Ker iz določenih razlogov seveda še ne moremo brez oblasti in države, mora ta izhajati zgolj iz teritorialno politične enotnosti in splošnih pravic in dolžnosti občanov na tem teritoriju ter tudi ostajati v teh mejah. Znotraj državnih okvirov (znotraj kompetenc vojske, policije in sodišča (Veljko Rus v SN) pa naj bo zagotovljena popolna avtonomnost dela oziroma samostojnost delovnih organizacij, ki bi se po lastni presoji povezovali in razdruževali, ustanavljale skupne organe itd. Tako nastala družba da seveda ne more predstavljati kakršnekoli »splošne« družbe in splošnih družbenih interesov.)

Ce pustimo ob strani razmišljanja o tem, kako bi tak model v naših pogojih funkcioniral, je jalovost te konstrukcije razvidna že iz tega, da se ni zmožela izklopiti iz dilem, ki so jih sicer njeni avtorji (zlasti Veljko Rus) dostikrat izredno precizno definirali in okarakterizirali. Kljub jasno izraženemu in argumentiranemu nasprotovanju gospodarskemu liberalizmu, je na primer nakazano razmerje država — delo povsem enako liberalističnemu idealu — država v svoji klasični državni sferi, drugod »laissez faire« zadeva odnose med proizvajalci in družbo, kljub ugotovitvi, da evropska kultura in družba potekata v borbi dveh nasprotij, avtonomije in avtoritete (anarhosindikalizma in centralizma) na koncu v bistvu ostaja na pozicijah anarhosindikalizma — avtonomiji proizvajalcev z njihovim zgolj prostovoljnim, nedržavnim povezovanjem. Vsi poskušajo, da bi presegli pomanjkljivosti in težave našega samoupravljanja, ki da izvirajo iz kompromisarskega in neustreznega modela, obične v območju konstrukcij, ki so ali utopične ali pa se, prevedene na običajen jezik in konkretizirane, zreducirajo na eno od dilem, ki jih skušajo preseči, odnosno na model »nekaž od tu nekaž od tam«, ki se ne razlikuje bistveno od tistega, kar pogosto že tako ali tako delamo (Ob dilemi: trg — plan je rešitev neko neopredeljeno socializirano tržišče; stihija-načrtnost: izhod naj bi bila spontanost, »organizirano družbeno porajanje«, ki je ali stihija ali pa to, kar kot ideal že imamo: kulturna politika — ne à la Zahod à la Vzhod, temveč nekaž od tu nekaž od tam, oziroma nekaž tretjega, pa ne tisto, kot je pri nas; sicer lucidno razmišljanje ob problemih, ki jih povzročajo delitev dohodka znotraj delovnih organizacij, privede do zaključka, da bi bilo boljše, če delavci sploh ne bi odločali o delitvi, temveč raje skrbeli za organizacijo delovnega procesa itd.) Ta nemožnost preseči sedanja protislovja s konstrukcijo novih modelov navsezadnje kaže le na to, da vir težav našega samoupravljanja ni toliko tam, kjer se ga išče, v neustreznosti obstoječega modela, ampak v pogojih stvarnosti, ki sami ravno pogojujejo iz zahtevajo »modela, ki je z vidika doslednosti in logičnosti lahko tudi neustrezen in kompromisen, je pa zato stvaren.

Ker so bili omenjeni predlogi, da ne govorimo o celotni konstrukciji, v predustavni debati zavrženi, razprava o njih očitno ni vprašanje dneva. Pa tudi sicer teoretično razmišljanje o raznih možnih modelih in principih ureditve družbe nimam za tisto, kar danes v Jugoslaviji na področju družbene misli najbolj pogrešamo, saj nam fantazije za razne načrte in modele ni nikoli manjkalo. To smo preko reform na vseh nivojih včasih dovolj občutili. Kar nam predvsem manjka, je poznavanje stvarnih procesov v naši družbi (lep pokazatelj tega je bila razprava o revijah in »grupacijah« v Studentskem naselju). Teoretska osnova za diskusijo je bilo ali domače »umazano perilo« ali pa, sklicujoč se na tujo sodobno sociološko misel, poljubno izbrani slavospevi poljubno izbrani družbeni grupi nasploh: družini, ne-

formalni grupi v sodobni tovarni, intimni prijateljski skupini — vse menda s ciljem pokazati in opredeliti funkcijo določenih grup v naših kulturnih krogih).

Vendar pa se pojmi »delovni princip« in »avtonomija dela« pogosto uporabljajo tudi na parcialnih področjih kot argumenti, s katerimi se podpirajo ali zavračajo določene težnje in ukrepi. Sklicujoč se na ustavo se na primer proglašajo, da lahko odloča na nekem področju le kdor na tistem področju dela, kakršnokoli, zlasti pa še administrativno vmešavanje od zunaj se zato proglašajo za v principu nedopustno, če ne že kar za protustavno. Skratka: prizadeva-joč si podpreti določeno ravnanje ali stremljenje s principialnimi teoretičnimi razlogi, se sklicuje na delovni princip in avtonomijo dela.

Zato je vendarle prav, da si nekoliko pobliže ogledamo tako imenovani delovni princip. Tako iz ugodoma prikazane sheme družbe, ki bi se »komponirala« na delovnem principu kot iz sklicevanja nanj ob posameznih primerih, je razvidno, da iz delovnega principa sledi, da je upravljaec lahko samo tisti, ki je hkrati delavec, s čimer je zagotovljena avtonomija delavca in svoboda dela. Tako pojmovan delovni princip izraža, da je posameznik oziroma delovna organizacija avtonomen v svojem delu, da s svojim delom suvereno razpolaga. Lahko ga združuje z drugimi, ustanavlja z njimi skupne organe, se povezuje v nove večje delovne organizacije, s svojim delom omogoča ustvarjanje drugim in je sam omogočen po njih — toda v vsakem primeru ima vse pravice nad svojim delom. Zato je na tem principu možna le kooperativna družba, možno le sodelovanje, izključena pa je vsaka možnost prisiljenega podrejanja delavca oziroma delovne organizacije drugim organom, državi, družbi.

Prav proglašanje avtonomnosti dela je temeljna zmeta izvajanj, izhajajočih iz delovnega principa oziroma njegove prej prikazane interpretacije. Delovna organizacija pri razpolaganju s svojim delom v principu ni in ne more biti avtonomna. Pri vsakem delu (torej dejavnosti usmerjeni k zadovoljevanju družbenih potreb) gre za družbeno delo. In to ne le v tem smislu, da ljudje niso svobodni gospodarji svojih proizvodnih sil..., zakaj vsaka proizvodna sila je pridobljena sila, produkt neke prejšnje dejavnosti (Marx), ali kakor je isto misel nekje izrazil Einstein, ko je dejal, da stalno misli na to, da sloni njegovo notranje in zunanje življenje na delu vseh sedanjih in polpreteklih generacij, da se mora zato potruditi, da v enaki meri vrača, kar je sprejel in kar sprejema. (Misel, da »ničesar nimamo, kar ne bi sprejeli«, da smo dolžniki in dediči, je sploh že tako stara in očitna, da jo zato lahko prezremo).

Drug moment je družbena delitev dela. Predstave o družbi, ki jo komponirajo samostojni proizvajalci, z združevanjem katerih in razdruževanjem družbe stoji in pada, izvira iz statičnega prereza današnje družbe in njene delitve dela. V njej res nastopajo, se medsebojno povezujejo, drug drugega omogočajo in onemogočajo nešteti samostojni čevljarji, rudarji, kritiki, policaji, kmetje, režiserji pa organizacije za proizvodnjo mleka v prahu, vijkov, proučevanje javnega mnenja itd., vzbujajoč iluzijo, a so to, kar so, zato ker tako sami hočejo in da opravljajo svoj posel zato, ker so zanj edinole oni sposobni in pripravljeni. Poenostavljeno (v prisposodbi) je po tej predstavi družba nastala tako, da so se prej samostojni oživeči čevljar pa kmet, zobozdravniki itd. zato, da bi lahko opravljali vsak svoj posel, sešli, se medsebojno povezali in tako skomponirali družbo. Jasno je, da po taki (in edinole po taki) predstavi vsak posamezen član družbe ohrani svojo samostojnost in vse svoje pravice na področju dela. Nova tvorba — družba ima le tiste, ki so jih nanjo prenesli, a jih lahko vsak hip odvzamejo oziroma prekinejo delovno sodelovanje z njo.

Kolikor pa opazujemo družbeno delitev dela v razvoju, tako zgodovinsko, kot če opazujemo nastanek določenih poklicev ali delovnih organizacij danes, pa zasledimo povsem drugačna razmerja. Naj se zopet poslužim prisposode, ki pa tokrat po vsebini ustreza stvarnim procesom. V začetku je bil zbir posameznikov, kjer je vsak od teh opravljal z a s e v s e, kar je rabil. Postopoma so posamezniki prevzeli odgovornost, da opravijo nekaž z a v s e; oziroma z druge strani, vsi ostali posamezniki so nekaterim zapali, dali mandat, da bi za njih opravljal določen posel. Vsak posameznik, ki je zdaj opravljal določeno delo, je bil ostalim posameznikom (zdaj lahko že rečemo družbi, ki je nastala prav iz takih medsebojnih delovnih odnosov), dolžan, da napravi določene produkte, kakor so bili sedaj drugi dolžni, da mu zgotove tiste, katerih izdelave se je sam odpo-vedal, računajoč, da mu jih preskrbe drugi. Ni mogel samovoljno izdelovati kaj drugega, sploh ne delati ali izdelano uničiti — bil je s pogodbo vezan na svoje delo, s pogodbo, ki je ni mogel enostransko odpovedati. Ker je delal namesto drugih, so tudi proizvo- (razen recimo tistega para čevljev, ki ga je sam rabil) pripadali tistim, namesto katerih je delal. Ti

so mu prepustili svoj posel, ker so računali, da bodo do potrebnih proizvodov vseeno prišli.

Ob takem razmerju med posameznikovim delom in družbo je očitno družba (v celoti — z dotičnim posameznikom vred) suverena nad vsakim delom svojih članov. Ti so le pooblaščenca za opravljanje določenega dela, samostojni le v okviru od družbe sprejete »delovne naloge«. Njihov produkt avtomatično pripada družbi (kakor njim deli produkta ostalih članov). Kolikor se ne drže mandata, ima družba pravico intervenirati ali pa mu odvzeti mandat.

Podobno spoznanje izraža sodobna sociologija z uvedbo pojma »družbene vloge«. Vsak posameznik igra v družbi več vlog, — vlogo delavca določene stroke, državljana, očeta itd. Izraz igranje vloge pomeni označuje, da gre za dejavnost, kateri posameznik v nobenem pomenu ni avtonomen, temveč, da pač »igra vlogo«, kar mu sicer dopušča več ali manj lastna ustvarjalnost, v osnovi pa je vendarle omejen v okviru, ki mu jih je začrtal »dramatik« in izpostavljen posegom »režiserja«.

Spoznanje, da posameznik kot delavec ali posamezna delovna enota v načelu ni avtonomna in v svojem delu, da je njeno delo kot družbeno delo podvrženo družbeni vrhovnosti, seveda ni treba utemeljevati le z moralnimi razlogi ali na podlagi abstraktnih konstrukcij. Samo dogajanje v konkretnih družbah to vsak dan potrjuje. Celo v klasični kapitalistični družbi kljub iluziji, ki jo privatna lastnina in blagovna proizvodnja vzbujata drobnim blagovnim proizvajalcem, češ da so lastniki svojih proizvodov, da lahko z njimi poljubno razpolagajo, je vsakemu izmed njih jasno, da proizvodov dela, če noče propasti, ne more niti zadržati pri sebi niti jih uničiti, edino kar lahko stori z njimi je, da jih prepusti družbi — trgu. Da torej njemu dejansko ne pripadajo proizvodi njegovega dela, temveč le ekvivalent, ki ga preko denarja in trga dobi za svoje vanje vloženo delo, pa še to le, če družba delo sprejme, če ustreza pogojem, ki so jih »drugi« predpisali.

Ugotovitev, da je v sodobni družbi z razvito delitvijo dela družba vrhovni suveren nad vsakim (družbenim) delom, jasno izraža, da se nihče, ne posameznik ne delovna organizacija, ne more sklicevati na nedotakljivost in avtonomnost svojega dela pred družbenimi posegi. Izvedena na nivoju precejšnje abstrakcije, pa seveda ničesar ne pove, kdo in kaj konkretno predstavlja »družbeni interes« na primer. Na vsak način ta ni tako enostavno identičen z mnenji političnih predstavnikov, ki pri nas le preveč radi paternalistično identificirajo »mi bomo dali« in »družba bo dala« — recimo sredstva. Seveda pa je brez cene tudi nasproten revolt — »a mi (kulturni delavci na primer) nismo družba«. Teoretično vzeto je družba kot suveren popolna le, če vključuje vse posameznike, ki nastopajo v celoti nekih družbenih odnosov — tako torej ne more izvršiti nobenega akta svoje suverenosti mimo proizvajalca na tistem področju. V praksi so ti odnosi seveda lahko le bolj grobi, približni in različni od področja do področja. Suverenost družbe se kaže lahko le v delitvi kompetenc med proizvajalci in reprezentanti »družbe«. Taki reprezentanti so navedno res izvoljeni politični predstavniki, pa tudi zainteresirani občani, potrošniki na trgu ali v posebnih organih, kombinacije med naštetimi itd. Očitno pri tem ni bistvene razlike med gospodarskimi in negospodarskimi organizacijami v tem smislu, češ neposrednim proizvajalcem je zaupano upravljanje z njihovim delom, delavci v negospodarskih institucijah pa morajo imeti nad sabo srbnike v organih družbenega upravljanja, ker se jim ne zaupa itd. Razlika je v tem, da za proizvajalce v gospodarskih organizacijah trg in predpisi v glavnem dovolj skrbje za to, da se iz upravljalcev ne spremene v kakršnekoli lastnike družbenega dela oziroma za to, da je njihovo delo družbeno potrebno — torej priznano kot delo. Pri negospodarskih tak način ni mogoč ali ni zaželen. Družba se mora tu uveljavljati na drugačne načine, ki so vsi v večji meri podvrženi subjektivnim kriterijem z vsemi posledicami, katere niso nujno vedno slabše od posledic objektivnega (na primer tržnega) mehanizma.

Kolikor se torej sklicujemo na delovni princip pri obrambi avtonomnosti dela, je to upravičeno le v smislu, v kakršnem pojmuje samoupravljanje tudi ustava — da je treba zagotoviti ustvarjalcem upravljanje, ne pa razpolaganje nedvoumno izraža, zakaj gre — za ravnanje v okvirih določenih družbenih norm in sile v okvirih družbenega interesa. Vsako drugačno tolmačenje tako delovnega principa kot samoupravljanja po ustavi je zgrešeno. Drugo je vprašanje, kdo in kako določa, oziroma spoznava družbeni interes. Lahko se za nekatera negospodarska področja dogovorimo, da o njem odločajo povsem sami ustvarjalci. Toda to lahko utemeljujemo le z večjo ustreznostjo pogojem dela, razmahu ustvarjalnosti, iniciative itd., nikakor pa ne moremo negirati pravice družbe do uveljavljanja svojega interesa na tem področju s tem, da zahtevamo avtonomnost načelno v imenu »avtonomije dela«.

Marko Kerševan

DELOVNI PRINCIPI IN „AVTONOMIJA DELA“

KULTURA - POLITIKA - DRUŽBA

Mnogo je bilo doslej že razpravljanja o nasprotju med politiko in kulturo, o njenem odnosu do družbe, o nujnosti »integriranja« kulture v družbo itd. Te razprave so se gibale na zelo različnih nivojih in neredko brez določnejše opredelitve osnovnih pojmov, o katerih je tekla razprava. Ker so te diskusije še vedno žive in aktualne, najbrž ne bo odveč, če ponovno načnem to vprašanje.

Najprej: kaj imamo v mislih z besedo kultura? Pojem kultura v najširšem smislu obsega vso človeško materialno-duhovno dejavnost z rezultati te dejavnosti vred. Sem spada tudi vse družbeno življenje ljudi, organizacija družbe itd. V tem smislu je kultura zgodovinska tvorba človeške dejanskosti in obsega tako človeka kakor tudi njegovo celotno predmetnost. Tak najširši pojem kulture imamo v mislih, kadar govorimo npr. o kretska-mikenski kulturi, starogrški kulturi itd. V naših razpravah prav verjetno ne gre za ta pojem kulture.

Prej orisani najširši pojem kulture moremo deliti na materialno kulturo in duhovno kulturo. V prvo bi mogli prišteti materialno proizvodnjo in njene rezultate, v drugo pa duhovno dejavnost in njene rezultate. Pri tem je treba takoj poudariti, da ne gre za ločevanje, temveč za razlikovanje in da med njima ne bi mogli najti neke ostro-določljive meje.

Domnevam, da gre v večini diskusij o odnosu politika-kultura-družba prav za to dohovno kulturo. Sem bi mogli šteti filozofijo, umetnost in znanost z vzgojo vred. To je ožji pojem kulture in v nadaljevanju bom uporabljal pojem kulture v tem smislu. Tu ne mislim obravnavati odnosa med materialno in duhovno kulturo, ker hočem obravnavati nekaj drugega.

Kaj pa je politika? Predvsem moramo **razlikovati** praktično politiko in politično znanost. Predmet proučevanja **politične znanosti** bi bila praktična politika v zgodovinsko-razvojnem in strukturnem pogledu. Kot taka spada politična znanost v kulturo. Praktično politiko pa bi uvodoma opredelil kot specifično praktično dejavnost vodenja, usmerjanja in kontroliranja vseh družbenih odnosov, ki je samo po sebi ločeno od družbe. Iz nadaljevanja tega razmišljanja bo morda ta opredelitev postala določnejša. Razen tega moram pripomniti, da ta opredelitev velja v glavnem le za dano situacijo.

samo bolj ali manj navidezna, v bistvu pa povezana z vodilno plastjo.

Ker nam pojmi politika, kultura, družba, država itd. ne pomenijo nekih pojmovno-duhovnih hipotez, temveč nam le imenujejo neke konkretne strukturne momente družbe, je treba v njih videti tisto, kar jih omogoča: konkretne ljudi, njihovo dejavnost in rezultate te dejavnosti. Zato: če smo ugotovljali, da je med kulturo in politiko nek odnos podrejenosti, da je kultura v sebi razcepljena, da so tu neka nasprotja, je treba pri tem razumeti, da gre za **določena družbena nasprotja**. Družbena nasprotja pa pomenijo razcepljenost družbe. Hkrati z ugotovitvijo v-sebi-razcepljene kulture, dveh kultur v eni kulturi, moramo ugotoviti tudi v-sebi-razcepljeno družbo, dve družbi v eni. Tako smo od pojavnega opaznega odnosa nadrejenosti politike kulturi, prišli preko v-sebi-razcepljene kulture do v-sebi-razcepljene družbe. Odnos med obema je zelo tesen. Politika, katere nosilec je birokracija oziroma vodilna plast družbe, je v tem odnosu en sam pol nasprotja, ki je tesno povezan z državo in državno silo — saj je ta le orodje v njenih rokah.

Razcepljenost družbe je utemeljil Marx na osnovnem odnosu do proizvodnih sredstev — privatni lastnini. Na tem odnosu do proizvodnih sredstev se porajajo nasprotujoči si razredi, ki so nasprotni po svojih osnovnih interesih. Praviloma lastniški razredi izdajajo svoj posebni interes zoper obči družbeni interes. V »socialističnih državah« (v narekovajih pišem zato, ker e mi zdi, da je socialistična država kontradictio in adiecto) je privatna lastnina ukinjena, vendar pa še vedno govorimo o neki razcepljenosti v družbi. Na čem je osnovana ta razcepljenost? Zopet na odnosu do proizvodnih sredstev družbe. Ta odnos je sedaj spremenjen. Ne gre več za lastnino nad temi sredstvi, temveč za usmerjevalen, vodilen in kontrolen odnos ene družbene plasti (birokracije oziroma vodilne plasti sploh) do teh sredstev na eni strani in za izvajalno-proizvajalni odnos druge družbene plasti na drugi strani. V tem osnovnem odnosu do sredstev za proizvodnjo tiči **možnost deformacije** osnovne vloge in naloge vodilne plasti naše družbe. Kaj je ta osnovna vloga in naloga, bom povedal kasneje. Ta odnos in osnovne zakonitosti blagovne proizvodnje in

sti kot oblasti, torej države, politične birokracije in posebne politične vodilne plasti, ali na kratko, **posebne nadrejene politične sfere**, le en moment, ki je dialektično povezan z ostalimi.

Rekli pa smo, da tiči v osnovnem odnosu do sredstev za proizvodnjo možnost deformacije te osnovne obveze vodilne plasti. Imenujmo to deformacijo »**pozabljenje**« osnovne obveze vodilne plasti. To »**pozabljenje**« je v tem, da vodilna družbena plast ne zastopa več **obče-družbenega interesa in cilja**, zaradi katerega je prevzela oblast, ampak zastopa svoj posebni interes. Ta izhaja iz njenega odnosa do sredstev za proizvodnjo, ki ji omogoča določene prednosti (privilegije itd.) Tako smo prišli do dveh interesov: obče-družbenega, ki je ukinitelj oblasti, politike, države kot posebne sfere (razumljivo, da postopna) in posebnega, birokratskega interesa oziroma posebnega interesa vodilne družbene plasti, ki skuša ohranjati in ohraniti svojo vodilno-kontrolno vlogo v družbi. Ta dvojnost nasprotnih interesov je povezana z razcepljenostjo družbe oziroma je **osnova razcepitve družbe**.

Če je bilo mogoče doslej govoriti o družbenih nasprotjih, ki bi jih mogel označiti kot ostanke starega v novem, ki nastaja, ostanke starega, ki so nujni v prehodni dobi; potem bi odslej mogli govoriti o razkolu med občim družbenim interesom in posebnim birokratskim interesom kot protislovnem družbenem odnosu. Razlika nasprotje-protislovje naj tu pomeni samo to, da gre za nek odnos, ki je specifična tvorba deformacije osnovne obveze vodilne družbene plasti že v okviru »socialistične države« prehodne dobe, in sicer za tak odnos, ki nikakor ni združljiv s progresivnim gibanjem razvoja družbe. S prevzemom oblasti in ukinitvijo privatne lastnine namreč še vedno ostajajo nekatera družbena nasprotja, vendar pa so, zaradi občega interesa, ki ga zastopa vodilna plast (če ga zastopa) »pomirljiva« nasprotja, nasprotja, ki ponehujejo, odmirajo, se izgajujejo. Z osamosvojitvijo posebnega interesa birokracije oziroma vodilne plasti pa pride do »nepomirljivega« nasprotja med občim in osamosvojenim posebnim interesom. Tu principialno ni mogoč noben kompromis, niti ni mogoče govoriti o postopnem prehajanju posebnega birokratskega interesa v občega. Poseben birokratski interes oziroma poseben interes vodilne družbene plasti (ki je seveda v nasprotju z občim) mora biti tako ali drugače uklonjen. Da bi to razliko poudaril, sem uporabil besedi nasprotje in protislovje in prosim bralca, naj ne išče v teh oznakah več, kot sem vanje vložil.

Iz zgodovine je znano, da se je v družbenih protislovnih posebnih interesih vodilne družbene plasti vedno skušal razglasiti kot obči interes ter s tem ustvariti videz enotnosti družbe. Če smo prej govorili o **možnosti osamosvojitve posebnega interesa vodilne oziroma birokratske plasti pri nas nasproti občemu interesu** (kar velja za vse »socialistične države«), potem velja, da se bo skušal eventualno osamosvojen posebni interes tudi pri nas pokazati v maski občega interesa in se bo zato v tej maski predstavljal in vsiljeval kot obči družbeni interes. Brez te maske tega seveda ne bi mogel. Kot korelat temu preoblačenju posebnega interesa v občega, se dogaja ponikanje pravega občega družbenega interesa. Naenkrat postane obči družbeni interes »neviden«, »neoprejemljiva«, enostavno »izgine«. Odslej naprej moremo govoriti le še o INTERESI. To so interesi posameznih podjetij, komun, republik, poameznikov in podobno. Toda ti interesi so razbiti, nasprotujoči si, v bistvu liberalistični interesi. V njihovi osnovi ni več izgradnja nečesa novega, izgradnja osnove novih osnov družbe. V njihovi osnovi ni več dela za ukinitelj temeljnega družbenega protislovja, dela za osvoboditev dela in za dezalienacijo človeka. Vse to jim je nekaj v bistvu transcendentnega. Mislim, da njihovega nenehnega besedičenja »za socializem in komunizem« ne gre zamenjavati z dejanskim stanjem. Po svoji osnovni usmerjenosti torej ti interesi sploh niso več usmerjeni v proizvodnjo, delo, izgradnjo novega, temveč v delitev. Vsak hoče sebi odrezati čim večji in čim boljši kos mesa z ubitega vola, pri čemer se seveda lahko tudi močno skregajo. To je jasno izrazil Vladimir Bakarič na zagrebški partijski konferenci in v razgovoru z »Ekonomske politike«. (glej »Delo«).

Če sem omenil, da ob poniknjenju občega družbenega interesa preostanejo samo še INTERESI, tedaj to ne pomeni, da teh interesov prej, dokler je bil še dejavno navzoč obči družbeni interes, ni bilo. S tem hočem povedati le to, da so sedaj preostali samo liberalistični INTERESI, ki pa niso po ničemer več dejavno prevladovani. Tako postajajo ti INTERESI edina realiteta, ki pa je sedaj obvladovana po neki drugi občosti, ne njih transcendirajoči in nje prevladujoči občosti občega družbenega interesa, temveč njim imanentni občosti trga in vrednosti. Občost trga pa nikakor ne moremo zamenjati z občestjo občega družbenega interesa, niti si ni mogoče predstavljati, da bi ti liberalistični, v delitev usmerjeni interesi, sami iz sebe porajali nekaj, čemur bi mogli reči obči družbeni interes. Nasprotno, po svoji »objektivni naravi« zahtevajo neko njim nadrejeno oblast. Toda o tem kasneje.

Kot ena izmed številnih posledic te usmerjenosti na delitev so potem tako krčevito iskane oblike in pravilniki čim bolj »pravilne« delitve dohodka in nenehno poudarjanje »socialističnega načela delitve po vloženem delu«. In tako dalje.

To poniknjenje in »izginjenje« obče družbenega interesa ter preostanje golih liberalističnih INTERESOV na eni, ter razglašanje posebnega birokratskega interesa kot občega na drugi strani, more imeti, poleg še drugih temu podobnih momentov družbe, kakor tudi problemov sodobnega človeškega sveta, zelo negativne posledice v družbi.

Pri ljudeh se poraja dezorientiranost, brezcilnost itd. na drugi strani. Ne mislim, da se to dogaja eni strani ter štrebarstvo, komolčarstvo, korumpira-

France Anžel: Kontrasti, reservage 1963

Končno bi opredelil še pojem družba — da ne bo spotike. Družba so ljudje v celokupnosti svojih odnosov.

Kakšen je sedaj odnos med kulturo in politiko? Pojavno se nam ta odnos kaže kot podrejenost kulture politiki. Rekli smo, da je politika vodenje, usmerjanje in kontroliranje vseh družbenih odnosov (torej tudi kulture). Ugotoviti moramo, da se politika pri tem opira na silo in da po potrebi to silo tudi uporablja. Kultura pa ne razpolaga s silo. Ta odnos med kulturo in politiko pa ni enotiren oziroma enoznačno določen in določljiv. V obči situaciji, v kateri je politika kulturi nadrejena, imamo opravka z določeno diferenciacijo v sami kulturi (v nekaterih plasteh kulture bolj, v drugih manj). Jasno je namreč, da politika ni in ne more biti nekaj popolnoma izdvojenega, ločenega od vsake kulture. V svoji dejavnosti se politika sama opira na določeno kulturo, sama črpa marsikaj za svoje namene iz določene kulture (npr. svojo ideologijo itd.). V odnosu podrejenosti kulture politiki pomeni to določeno diferenciacijo v sami kulturi, pomeni **razcep** v sami kulturi. Tako se nam kultura pokaže v svoji razklanosti na »dve kulturi« v eni. To koncepcijo dveh kultur v eni je razvijal Lenin pa tudi naš Cankar. Kdaj in zakaj pride do take podrejenosti kulture politiki in do razcepa kulture same v sebi, bomo videli kasneje. Sedaj bi pripomnil le še to, da je država, tudi »socialistična«, uzakonjenje tega in takega odnosa (med drugimi podobnimi). Tudi za »socialistično državo« namreč velja, da je konservativni element v progresivnem gibanju razvoja družbe. Država je namreč orodje v rokah vladajočega razreda ali pa vodilne plasti v družbi. O birokraciji govorimo, če se država osamosvaja od vodilne plasti. Vendar je ta osamosvojitelj države oziroma državne birokracije od vodilne plasti družbe

trga je najtesneje povezan z marksističnim pojmom alienacije, z vsemi njenimi posledicami v družbi in pri posamezniku. Bistvo te alienacije je v tem, da se človekovo delo, utelešeno v njegovih proizvodih, njegova lastna sila in moč, v odtujenih obliki še vedno postavlja njemu samemu nasproti kot njemu tuja sila. Zunanji izraz te njemu tuje sile je politika, država in njen aparat kot en pol družbenega nasprotja. Odnos do družbenih sredstev za proizvodnjo je torej ostal tudi za nas najtemeljnejši družbeni odnos, na katerem temelji današnja razcepljenost družbe, družbena nasprotja in ostali družbeni odnosi.

Tu pa se moramo vprašati, kako se v »socialistični državi« vzpostavlja tak odnos do sredstev za proizvodnjo. V »socialistični državi« je namreč **osnovna obveza vodilne plasti družbe**, ko prevzame oblast, ta, da jo prevzema z namenom ukiniti vsako oblast, ukiniti politiko in državo. Dejansko delo za to je njen edini osnovni cilj in dolžnost, ki jo zavestno prevzame nase. Dokler se te svoje najosnovnejše obveze »spominja«, kar pomeni: dejansko zanjo deluje, ne le govori ali to zgolj »želi«, je popolnoma na svojem mestu. Ta njen cilj je tedaj hkrati obči družbeni cilj in interes, katerega vodilna plast zastopa v imenu vseh. Je torej avantgarda in njena avantgardnost je v tem, da zavestno dela za ukinitelj sebe kot posebne vodilne plasti.

Skoraj nepotrebno se mi zdi ob tem še posebej poudarjati, da nimam tu v mislih ukinjanja zgolj oblasti kot oblasti, nekako abstrahirano od vsega tistega, kar njo kot oblast zahteva in omogoča. V mislih imam tako ukinjanje oblasti in posebne vodilne plasti, ki deluje za ukinitelj pogojev obstajanja kakršnekoli oblasti, ne pa oblasti same, neodvisno od teh pogojev, kar bi bil absurd. Gre mi torej za celoten dezalienacijski proces, v katerem je ukinitelj obla-

nost itd. na drugi strani. Ne mislim, da se o dogaja nekako vzročno-linearno, niti ne mislim, da ljudje niso za te družbene deformacije svojih odnosov odgovorni. Mnenja sem, da sem kljub vsemu vendar »še izbirajo takšne, kakršni so«. Nihče se ne more opravičiti z nekakšnimi občimi mehanizmi, ki da so ga prišli v to.

Toda vrnimo se nazaj k toku našega razmišljanja. Do sem je ta shema še bolj ali manj abstraktna. Konkretne dimenzije bi dobila z določitvijo stopnje »pozabljanja« oziroma »spominjanja« vloge, ki naj bi jo vodilna plast v naši družbi imela. Ali je do »pozabljanja« že prišlo ali je le deloma in koliko, tega »iz glave« ni mogoče razviti. Pri analizi tega dejanskega stanja, torej pri ugotavljanju tega, kaj in kako danes dejansko je glede tega vprašanja, je treba zares upoštevati samo to, kar tudi v resnici je. »Dejansko« in »v resnici« je tu mišljeno v nasprotju s fikcijo, prazno domnevo. Tako npr. more nekdo biti razglašen in se imeti za velikega gospodarstvenika, dejansko pa je na tem področju prava šema. Fikcij praznih deklaracij, golih želja in golih dobrih namenov torej taka analiza dejanskega ne bi smela upoštevati.

Ker torej dejanskega stanja ni mogoče »razviti iz glave«, bi bila znanstvena sociološka raziskava v tej smeri edina poklicana, da da znanstveno utemeljen odgovor na to vprašanje. Tu pa moramo vprašati, ali tak znanstveni odgovor vodilna plast oziroma birokracija, kolikor je dejansko osamosvojila svoj poseben interes proti občemu, tudi zares hoče. V tem primeru je očitno, da to ni in ne bo v njenem interesu. Zato bo tako sociološko raziskavo onemogočala in celo zavirala razvoj sociologije. Podpirala bo le mrtvo, sebi nenevarno, »ideološko« sociologijo in njene raziskave. Tako smo spet pri problemu dveh kultur v eni, odnosno pri vprašanju razcepjenosti kulture. Prav sociologija je ena izmed tistih znanosti, ki so temu razcepu najbolj podvržene.

Ker take znanstvene analize in raziskave doslej še ni bilo, ne moremo »z znanstveno zanesljivostjo« ugotoviti dejanskega stanja. Kljub temu pa nam nekatere pojavnosti vendarle omogočajo napraviti nek, sicer popolnoma improviziran zaključek, oziroma oceno. Nekateri sem že omenil (npr. poniknje in »izginotje« občega interesa ter preostajanje golih INTERESOV, usmerjenost na delitev itd.). Take indicije so npr. tudi izredno velike razlike pri dohodkih in standardu (1:20), razne bonitete in družbeni privilegiji, ki jih opažamo in ki včasih tudi o njih beremo v dnevnem tisku itd. Za opravičevanje razlik v standardu pa služijo teorije »socialističnega principa delitve po vložnem delu« (1:20!!), razne »proti-uravnilovske teorije itd. Na kulturnem področju bi mogli naštet »tragično-komične nesporazume« (ne verjamem, da so zgolj to) ob revijah Beseda, Revija 57, Perspektive; najnovejše homatije okrog Sodobnosti in Problemov itd. Tudi pritisk na uredništvo Tribune ob dogodkih okrog Perspektiv in kasneje sodi sem. Kot dokaj drastičen primer bi mogli navesti vmešavanje nekoga višjega funkcionarja v delo filozofskega simpozija, kjer je »izposloval« zavrnitev treh že sprejetih referentov iz Slovenije — niti diskusije naj se ne bi udeležili. (Odlučna zahteva za pojasnitev tega dogodka, ki je bila postavljena v Tribuni, je ostala doslej brez odgovora). Take in podobne indicije nam kažejo, da se je, če nič drugega, nekó družbeno

protislovje izoblikovalo in tudi dokaj jasno izrazilo. Morda ne bo pretirano, če na osnovi vsega tega rečemo, da se je poseben birokratski interes v vodilni plasti naše družbe do neke mere dejansko osamosvojil in oddvojil od občega interesa, da pa nam to ne pove stopnje, obsega in pomena ter tendence te osamosvojitve.

Po drugi strani pa smo videli, da so bili prav pojavi okrog omenjenih revij označeni s strani vodilne plasti odnosno birokracije kot poskus osamosvojanja posebnega interesa, naprotnega občemu interesu itd. Zaradi tega so nekateri predstavniki vodilne plasti smatrali, da je proti njim upravičena uporaba sile. V skladu s tem so se potem vrstili dogodki.

Iz zgodovinskega spoznanja, da se je posebni interes vedno skušal razglasiti za občega, ter s tem ustvarjati videz enotnosti družbe, sledi tole: V primeru, da je vodilna plast odnosno birokracija dejansko »pozabila« svojo osnovno nalogo in dolžnost, ter osamosvojila voj poseben interes, bo kušala istega razglasiti za občega in tako ohranjati osnovo svojega posebnega interesa. Iz tega pa sledi, da bo zoper vsakogar, ki bo nastopal proti nji, ne glede na to, ali iz občega ali iz nekega drugega posebnega interesa, uporabila orožje, ki je dejansko naperjeno zoper njo samo: označila ga bo kot nosilca posebnega, proti »občemu« (torej njenemu) naperjenega interesa ter ga bo s silo onemogočila.

Ker pa ni nikjer nobenega boga, ki bi zares razsodil, kaj in kateri je resnični obči interes v tem sporu, morejo in morajo to storiti le ljudje sami. To pa zmorejo samo taki, da s stališča formuliranega občega interesa presodijo dejansko ravnanje tega ali onega pola protislovja. Za ta namen pa je prvi predpogoj odprtost vseh dejansko dobronamerljivih (pomeni progresivnih) ljudi za diskusijo, ki se kot diskusija ne boji nobenih skrajnosti in ne obstane pred nobenimi tabuji. Če je v vodilni plasti še kaj ljudi, ki so zares progresivni, ki zares hočejo čiste odnose, ki zares hočejo pomesti z nekaterimi družbenimi deformacijami, katerih sem se tu dotaknil, potem je njihova dolžnost, da se borijo, med drugim tudi za dejansko svobodo besede, diskusije in znanstvene raziskave. Potrebno je končno, da ljudem tudi nekoliko zaupajo.

Tako smo od obravnavanja kulture, politike in družbe prišli do osnovnih vprašanj in nasprotij v naši družbi. Potrebno se je končno vendar že osvestiti, da odnosa kulture — politika ni mogoče obravnavati, ločeno od osnovne problematike družbe. Pa ne le obravnavati, temveč tudi rešiti.

Doslej smo imeli v mislih birokracijo oziroma vodilno plast družbe. Omenil sem že, da govorimo o birokraciji tedaj, če se državni aparat osamosvoja od vodilne družbene plasti, da pa je med njima še vedno zelo tesna vez. Tu naj omenim le še to, da imam vedno, ko govorim o birokraciji, v mislih politično birokracijo. Politično birokracijo pa bi mogel opredeliti kot družbeno grupo (oziroma plast), ki se poklicno ukvarja s politiko. Bistveno pri tem je, da so množice odrinjene od kontrole njenega delovanja. Medsebojna vez pripadnikov te grupe, njeno notranjo kompaktnost, omogoča njen vodilno-kontrolni odnos do sredstev za proizvodnjo in iz njega izvirajoča moč razpolaganja z pretežnim delom o predmetnega dela (torej tudi z delovnimi množica-

mi), ter na tej osnovi prisvajanje materialnih in drugih privilegijev. Iz tega potem sledi enotnost te družbene grupe (oziroma plasti) v ohranjanju svojega privilegiranega položaja, prav to pa je njen posebni, proti občemu usmerjeni interes. Označuje jo torej prilaščanje tujega dela in neomejeno razpolaganje z njim. V tem smislu se ona vedno pojavlja kot mediator, posrednik med proizvodnjo in delitvijo, kakor tudi med proizvajalci samimi. Prilaščanje je eksploatacija. Vidimo torej, da ta ni nujno vezana na odnos privatne lastnine, temveč more imeti tudi drugačne oblike. Poudarjam, da govorim le o bolj ali manj močnih in tudi že uveljavljenih tendencah.

Edina realna družbena sila, ki je danes pri nas usmerjena proti birokraciji je samoupravljanje. Samoupravljanje izvira direktno iz občega družbenega interesa po ukinjanju posebne politično-birokratske sfere in je samo po sebi negacija birokracije. Dejstvo, da je bilo samoupravljanje postavljeno po sami vodilni plasti družbe, priča za neidentičnost birokracije in vodilne plasti, priča za podvojenost vodilne plasti kljub tesni povezanosti obeh. Vodilna družbena grupa (oziroma plast) je v sebi povezana po vodilno — kontrolnem odnosu do sredstev za proizvodnjo, zapada pa ob vprašanju ohranjanja sebe kot privilegirane grupe. V tem je njena različnost in hkrati povezanost z birokracijo. Vodilna družbena grupa (oziroma plast) je torej v sebi razcepljena, čeprav je na videz enotna. V tem smislu se govori o birokratskih tendencah in o avantgardi. Te dvojnosti v sami vodilni plasti ni mogoče razumeti tako, kot da gre predvsem za nasprotja med različnimi sloji oziroma hierarhičnimi stopnjami te plasti, temveč je prisotna na vseh nivojih njene hierarhične strukture. Ta dvojnost se nam razkriva po eni strani kot brezpogojna enotnost vseh pripadnikov vodilne plasti v vseh načelnih teoretičnih vprašanjih osnovnega cilja, katerega naj ustvarja naša družba, kakor tudi poti tega ostvarjanja. Po drugi strani pa se nam razkriva kot samovoljna praksa teh istih pripadnikov vodilne plasti. Podvojenost vodilne plasti se nam torej kaže kot razkol med njeno teorijo in njeno prakso. Teorija je in mora biti (ker ne more drugače) v skladu z občim interesom, je celo formulacija tega občega interesa, ki implicira cilj, katerega ostvarjamo; praksa pa je pretežno temu nasprotna, usmerjena v dejansko samopotrđitev in ohranjanje sebe — je birokratska. Rekel sem pretežno, kajti to kar preostane, je tisto, kar nam še daje nekaj upanja — to je samoupravna praksa. Samoupravljanje je danes, po več kot 10 letih svojega obstoja, doseglo neko najosnovnejšo in hkrati najnižjo stopnjo uveljavitve. Ta stopnja je izpolnjena in v okviru nje ni mogoče več razvijati samoupravljanja dalje. Proces uveljavljanja samoupravljanja je danes pred svojim prvim razpotjem: ali v novo kvaliteto, v odpiranje in uveljavljanje naslednje stopnje družbenega samoupravljanja ali omejenost na že doseženo stopnjo, stagnacijo in propad. Odlučitev ni nič manj težka kot odlučitev za uvajanje te že uresničene najnižje stopnje samoupravljanja, birokratski odpor proti nji ni prav nič manjši — prej večji — kot pri uvajanju prve stopnje samoupravljanja.

Ivan Urbančič

Nadaljevanje v prihodnji številki

ZASLUŽKARSKÉ ŠPEKULACIJE KOT SESTAVINE SOCIALNIH ODNOSOV

Da ne bo nesporazuma: govorim o socialnih odnosih ljudi in ne o njihovih odnosih v privatni sferi njihovega življenja (odnos do družine, do prijateljev itd.). Vendar so tudi odnosi v privatni sferi čestokrat samo odraz socialnih odnosov (glej ženitvene ponudbe v malih oglaših časopisa Delo: najpomembnejše karte, na katere igrajo ženitni ponudniki, so avtomobil, stanovanje, denarno premoženje poleg postave, širine bokov in položaja. Res pa je tudi, da je lahko največji špekulant skrben oče in dober prijatelj), posameznih elementov socialnih odnosov pa ne gre prvenstveno motriti kot psihičnih ali pedagoških elementov, temveč predvsem kot sestavin človekove družbene dejavnosti, katere vsebina in oblika je določena z družbenim statusom ljudi.

Ob prisotnosti blagovne proizvodnje so vsebina in oblika človekove dejavnosti in s tem socialni odnosi ljudi določeni z njihovim statusom blagovnih producentov. Z opredelitvijo, da je eden izmed elementov, ki določa socialne odnose posameznika njegov status blagovnega producenta, namerno zanemarjam ostale elemente socialnih odnosov; pa ne zato, ker se mi zdijo ostali elementi manj važni (npr.: dejstvo, da je proizvajalec ločen od nekega dela svojega opredmetenega dela in da se o njem odloča v neki sferi, v kateri nima neposredne možnosti odločanja, je prav tako pomemben element, ki določa socialne odnose ljudi. Vendar ta element spada izven namena, ki ga ima pričujoči zapis).

Posameznik nima statusa blagovnega producenta v odnosih, ko lahko svojo dejavnost z drugimi samoupravno ureja. Status blagovnih producentov ljudje dobijo šele kot člani takih proizvodnih enot, katerih osnovni odnosi z drugimi proizvajalnimi sestavinami socialnih odnosov in

Samoupravno urejevanje posamezne proizvodjalne enote ne ukinja antagonističnih, to je nesamoupravnih odnosov do drugih proizvodjalnih enot, kolikor producirajo delovne produkte v blagovni obliki. Medsebojna ločenost, nezdruženi karakter dejavnosti enih proizvodjalnih enot nasproti drugim, se pojavno najočitnejše kaže v špekulacijskem poslovanju do drugih proizvodjalnih enot in do potrošnikov. Časopis Delo je pred kratkim kot periferno novico objavil Tanjugovo informacijo: »Med 85 trgovskimi organizacijami, ki se ukvarjajo s prometom z rezervnimi deli in reprodukcijskim materialom, so ob zadnji kontroli v 42 (50 odstotkov organizacij) ugotovili prestopke (koliko je neugotovljivih prestopkov, ne vemo)

zaradi nedovoljene preprodaje in špekulacije s temi proizvodi. Po poročilih organov inšpekcije se začena neodvoljena trgovina pri uvoznikih, nadaljuje pa se v prometu. Glavni motiv so milijonski zaslužki, ki lahko omogočajo preprodajo teh delov, saj jih trenutno na našem trgu primanjkuje« (Delo, 29. decembra 1964). Ti podatki, vsi primeri neupravičenega povečevanja cen, primeri različnih goljufij na račun drugih (afera okrog mesarjev) kažejo, da danes spada med načela »dobrega gospodarjenja« ustvarjanje čimvečjega dohodka pa čeprav na račun drugih proizvodjalnih enot in na račun potrošnika.

Da se izognemo pouličnemu razumevanju teh dogajanj in s tem uporabi poulične terminologije postavimo dvoj vprašanj:

1. kaj pravzaprav je špekulacija, prevara itd. kot sestavina socialnih odnosov in
2. v čem so primeri špekulacij, prevar itd. omotična tehnične strani v umetnosti sploh.

Pravniška definicija špekulacije in prevara nam ne bo dosti pomagala, ker zajema elemente svoje definicije v neki drugi plasti družbenega dogajanja, kakor pa jo želimo mi uočiti in bo zato za nas nezadostna. Možnost pojavljanja špekulacije obstoji po mojem mnenju takrat, kadar posameznik, proizvodjalna enota ali kaka druga zaradi posebnega položaja, ki ga imajo, uresničuje svojo dejavnost in svoj interes tako, da nastopa nasproti drugemu posamezniku, enoti ali grupi z ponudbami in zahtevami, ki ne izvirajo iz njihovih lastnih dejavnosti, temveč iz posebnega položaja, ki ga imajo — toda položaja, ki ni rezultat njihove dejavnosti. Ta poseben položaj izvira iz družbene delitve dela, iz pooblastitve, da bo določena proizvodna enota opravljala določeno vrsto dela. Toda ob eksistenci blagovne oblike delovnega produkta je razdelitev dela taka, da se ta dela vršijo ločeno eno od drugega, kajti produkt združenega dela se ne pojavlja v blagovni obliki. S tem, da se posamezna dejavnost osamosvoji nasproti drugim dejavnostim, toda osamosvoji tako, da se družbeni karakter proizvodnega procesa kaže kot povezanost stvari na trgu in nesamoupravna nepovezanost ljudi, pomeni, da proizvajalci še ne obvladujejo proizvodnega procesa in nimajo skupne kontrole nad njimi. Tako kot se dejavnosti izolirajo med seboj, tako se tudi delovni interesi (v odnosih medsebojno ločenih delovnih interesov) ločijo med seboj.

Izolirana ločenost posameznih dejavnosti in interesov vodi do tega, da se posamezna dejavnost in

posamezen interes uresničuje tudi tako, da oškoduje ali omeji drugo posamezno dejavnost in interes. Okoristiti se s tem, da se oškoduje druga dejavnost ali omeji drug interes — toda oškodujem in omejim lahko le na podlagi svojega posebnega (od drugih izoliranega) položaja — to je najširši obseg pojma špekulacija. Ni nujno, da pri tako pojmovani špekulaciji spada vsako okoriščanje pred inšpekcijo ali sodišče. Pri obstoječih odnosih so nekatere oblike špekulacij povsem legalne.

Za obstoj blagovne proizvodnje je vezana razlika med individualno vrednostjo in družbeno (tržno) vrednostjo. Medsebojna izoliranost vseh dejavnosti vodi do tega, da proizvodne enote postavijo svojem produktu dela najvišjo možno ceno, ki je pri 80 odstotkih industrijskih produktov enaka plafonirani ceni, pa čeprav je njihova individualna vrednost manjša. S tem so se tiste enote, ki imajo individualno vrednost manjšo od plafonirane cene, okoristile z določenim dohodkom, ki ni nastal kot rezultat njihovega dela.

Tudi to je ena izmed oblik špekulacije, čeprav je formalno-pravno povsem dopustna in ne spada v akte inšpekcije in sodišča. Tako pojmovanje špekulacije zajema vse primere povečevanja dohodka ob istem vložnem delu in istih materialnih stroških. Pravno pojmovanje pa smatra za špekulacijo samo tista načela »dobrega gospodarjenja«, ki kršijo zakonske predpise.

Podatki iz Tanjugove informacije, ki sem jih navedel, kažejo, da je motiv za zaslužkarske špekulacije tako velik, da je 50 odstotkov trgovskih organizacij pripravljeno — z upanjem, da jih nihče ne odkrije — kršiti zakonske predpise, ki prepovedujejo take vrste poslovanja. Pri tem bi bilo zanimivo vedeti, ali morajo špekulantske organizacije vse tiste neupravičene milijonske zaslužke vrniti oškodovancem ali pa jim sodišče samo določi kazni, ki je manjša od zasluženih milijonov in bi imele te organizacije kljub kazni še »profit«. O tem nas informacija ne pouči.

Analiza je potemtakem pokazala, da socialne odnose v naših delovnih kolektivih kot blagovnih producentov kljub dokaj razvitemu samoupravljanju v njih samih in zaradi nerazvitosti samoupravljanja med njimi, še zmeraj karakterizira prizadevnost in udejstvovanje ob vsem tistem, kar prinaša dohodkoyno korist, pa čeprav s tem oškodujejo eden drugega, ter neodgovornost in ravnodušnost proti tistem, kar ne prinaša dohodkov ne koristi.

Ratko Ščepanovič

REINTEGRACIJA ČLOVEKA SKOZI UMETNOST

OBJEKTIVIRANJE KOT ALIENIRANO SAMOPOTRJEVANJE

Odtujitev proizvoda od človeka, ki ga je proizvedel, je rezultat odtujitve človeka v samem procesu dejavnosti. Ali je umetnik odtujen v procesu svoje dejavnosti?

Ce ni odtujen v procesu ustvarjanja, kako je potem mogoče, da se mu rezultat procesa ustvarjanja odtuji? In če je odtujen, kako je potem možno njegovo samopotrjevanje? Ali se alienirano potrjuje? Da, toda kako je potem možno njegovo približanje, celo identificiranje z glavnim junakom svojega ustvarjanja, če se sam sebi odtuji, se sebi ne približa. Odnos človeka do sebe se kaže v odnosih do drugih ljudi in obratno. In končno, če je odtujen, kje je potem tisti izvir humanističnega delovanja umetnosti, umetniške integracije, mostu med človekom in človekom, ki se ustvarja skozi umetnost celo v različnih časovnih obdobjih?

O odtujenem delu delavcev v dotujenem svetu pravi Marx: »... njegovo delo ni prostovoljno, ampak prisilno, prisilno delo. Zaradi tega ni zadovoljitev neke potrebe, ampak samo sredstvo, da se zadovolje potrebe izven njega. Njegova tujost se jasno kaže v tem, da se delu izmika kot kugi, čim ne obstaja fizična ali druga prisila. Znanje delo, delo, v katerem se človek odtuja, je delo samopožrtovanja, mrcvarjenja...« (Marx Engels, Rani radovi str. 213).

Umetniško ustvarjanje pa je dejanska potreba umetnika. O tem govori nešteto primerov umeonikov v zgodovini umetnosti. Potreba po ustvarjanju je kvalitativni izraz identifikacije in stajanja človeka s človekom, svojevrstne integracije človeka s človekom in naravo.

V svoje ustvarjanju umetnik dejansko realizira eno od svojih vsebinskih potreb, bistvenih potreb, se torej v svojem ustvarjanju sam sebe potrjuje s tem, ko se razdaja svojemu delu. Njegovo razdajanje lastnega jaza je obenem povezovanje z drugim človekom. Povezovanje z drugim človekom je obenem povezovanje samega s seboj. Da je umetniško ustvarjanje povezovanje samega s seboj, pomeni, da je umetnik sam s seboj razbit na človeka in umetnika in se povezuje edino s tisto potrebo, potrebo po ustvarjanju. Izven ostvarjanja te potrebe je razbit.

Iz tega torej sledi, da umetnik v procesu svoje dejavnosti ni odtujen samemu sebi. V opredmetenju samega sebe je tudi potrjevanje njega samega in njegovega odnosa do sočloveka. Toda to je še vedno idealno potrjevanje, idealno v tem smislu, da umetnik potrjuje v tem le samega sebe in svoje odnose do ljudi tako, kot jih on doživlja. Izpovedati se je hotel sočloveku, toda ta izpoved je možna le preko nečesa, kar v sočloveku vzbudi odgovor, doživljanje izpovedane vsebine. Tak dvogovor umetnika s sočlovekom, človeka s človekom sploh, je možen preko realizacije dela, v tem primeru preko umetniškega dela. Zato je neko delo dejansko realizirano, kadar za drugega postane predmet, t. j. kadar to delo razvije v konsumentu subjektivno sposobnost konsumiranja tega dela. (Tudi umetnik npr. sam sebi postane predmet šele skozi svoje delo: avtoportret, skozi katerega umetnik spoznava samega sebe.)

Sele v tem primeru, ko moje delo postane predmet drugemu človeku, je moje delo dejansko realizirano in s tem sem realiziran tudi jaz, ker je realiziran moj odnos do sočloveka. Dokler pa je delo le izraz samopotrjevanja mene kot posameznika, je to samopotrjevanje le delno, idealno, nerealizirano. Zato je tudi odnos drugega do mojega dela odnos do mene samega in moj odnos do dela drugega odnos do tega drugega človeka samega. Uživanje drugega ob mojem delu je svojevrstnost obstoja mojega dela zanj in svojevrstnost mojega samopotrjevanja obstaja v odnosu do tega človeka.

Realizacija umetniškega in sploh vsakega dela je torej v zadovoljitev ene človekove potrebe. Zadovoljitev potrebe drugega človeka po določenem umetniškem proizvodu je realizacija tega umetn. dela za tega človeka. Potrebo po umetniškem proizvodu v odtujenem blagovnem svetu se lahko realizira (ima torej realno potrebo) tisti, ki si umetniški proizvod lahko kupi. Efektivna vrednost umetniškega dela se reducira na kvantiteto, realizacija umetniškega dela na sredstvo zadovoljitve potrebe — imeti —, umetniški proizvod postane privatna last.

(Tega ne gre jemati absolutno, sicer umetniško delo ne bi imelo nobene dezalienirajoče funkcije, ker bi mu bila tako odvzeta vsakršna možnost delovanja na notranji doživljajski svet konsumenta.) Samopotrjeni umetnik v tem proizvodu postane predmet zadovoljitve potrebe »imeti«, človek postane človeku predmet, sredstvo zadovoljitve potreb. Samopotrjevanje umetnika v procesu dejavnosti, ki je po prejšnji ugotovitvi nealienirano, je torej le idealno in v trenutku realizacije postane alienirano. Proizvod, ki se mu je odtujil, postane njegov dejanski gospodar; njegova dejavnost kot eden možnih načinov samopotrjevanja človeka postane v tem trenutku sredstvo povezave s sočlovekom. Ta povezava pa ni uživanje umetniškega proizvoda v pravem pomenu besede, dejanska realizacija dela, pač pa denar. Delo postane denar. Delo je abstraktno realizirano. Abstraktna realizacija mojega dela pomeni mojo abstraktno povezanost s sočlovekom, s katerim sem tudi jaz abstraktno povezan preko svojih potreb in posrednika le-teh — denarja. Abstrakten odnos do proizvoda dejavnosti sočloveka torej pomeni, da je drugi človek zame abstrakten individuum, da naju vežejo le abstraktne potrebe, potrebe po golih predmetih, ne pa potreba po človeku. Človek postane tako človeku predmet: »vsak individuum (je) celota potreb; obstaja samo za drugega, kakor drugi obstaja samo zanj, kolikor zvrzato postaneta sredstvo.« (Marx Engels, Rani radovi 264.). Pa tudi potreba po konsumiranju umetnostnih proizvodov se človeku odtuji. Človek nima potrebe po samopotrjevanju sebe kot človeka v umet-

nosti. S tem pa izgubi tudi smisel za vrednotenje umetniških proizvodov; surrogati umetnosti tako lahko gredo v promet. Če je alienirana potreba, ali je vsiljeno od zunaj (reklame), je to vsiljeno mogoče zadovoljiti s čimerkoli; samopotrjevanje, konsumiranje je isto: abstraktno, ga tako rekoč ni.

Nastopi torej vprašanje: ali je torej umetniško delo blago; se torej da reducirati na kvantiteto? Tudi zlato samo po sebi ni denar. V določenem odnosu pa postane zlato denar. Analogno je za umetnino; nobene kvalitete se ne da reducirati na kvantiteto dejansko, ampak abstraktno, zato je kvantiteta tudi abstraktna vrednost (umetniškega) dela. Opredelitev vlaga, abstrakcija svoje lastnosti dobiva v določenih odnosih — blagovno denarnih odnosih, ki vsem stvarjem — tudi človeku — abstrakcira njihove lastnosti. Vse je drugo kot ono samo.

Alienacija umetnika od samega sebe je torej drugačna od odtujitve delavca za strojem. Umetnik v svoje delo dejansko polaga sebe dosti bolj kot delavec, ki opravlja mehanične gibe in je le dopolnilo stroja. Njegov predmet dejavnosti je dosti širši od delavčevega in se zatorej dosti bolj samopotrjuje. Ves proces dela je njegov od ideje do realizacije. Ko pa se mu rezultat dela odtuji, je v tem trenutku bolj odtujen, ker je bilo večje njegovo samopotrjevanje v procesu ustvarjanja. Tudi tu je eden od vzrokov tako imenovane izgubljenosti umetnikov in vedno ponovnega iskanja samega sebe, kar je obenem tudi vzvod nadaljnega ustvarjanja.

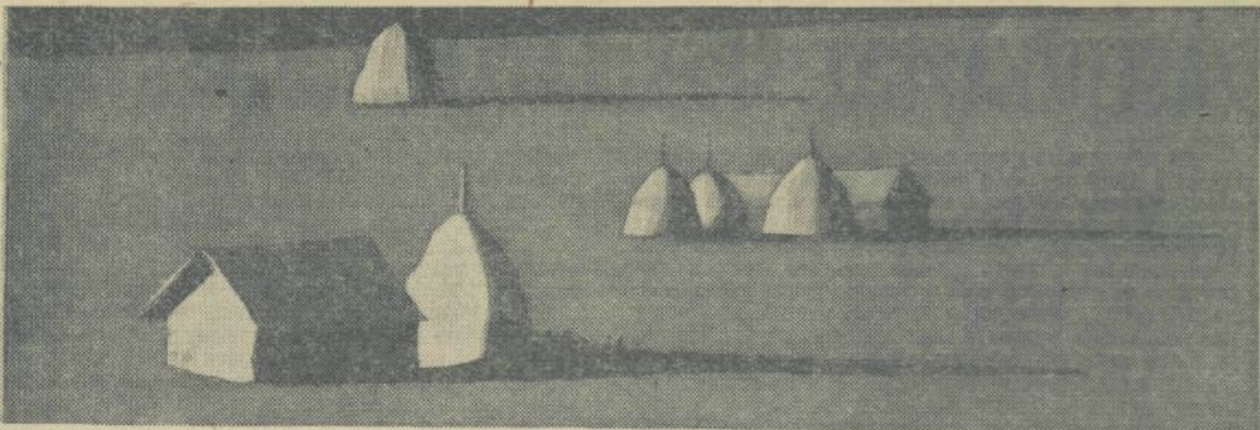
Ce bi se umetniku v odtujenem svetu njegovo delo ne odtujilo, potem je le-to predmet zanj, ni družbeni predmet, ni realizirana umetniška izpoved umetnika. Zato se rezultat dela mora odtujiti umetniku. In gledano z druge strani: odtujiti se mora v korist lastne eksistence umetnika. Odtujitev je nujna in nujna je pretvorba cilja = realizacije umetniške izpovedi v sredstvo lastne eksistence.

Umetniško ustvarjanje je del, ali bolje, je posebna oblika človekove generične dejavnosti, človekove zavestne dejavnosti. V načinu dejavnosti leži specifičnost neke vrste, zavestna dejavnost človeka je specifikum človeka kot vrste, je generična dejavnost. Človekova zavestna dejavnost človeka loči ne le od živali, temveč tudi od narave v tem smislu, da le-ta postane predmet njegove dejavnosti, njegovo delo. Človeku postane narava predmet, v katerem se ogleduje in človek postane narodi predmet, skozi katerega se potrjuje. Alienacija narave je samorazvoj človeka in s tem narode. Z razvojem potencialnih možnosti narode razvija človek tudi svoje subjektivne sposobnosti, produkt medsebojnega samopotrjevanja je dejanskost kot realna enotnost subjekt — objekt odnosa znotraj odtujitve. Zavestna človekova dejavnost more oblikovati po meri vseh stvari, zato oblikuje človek tudi po zakonih lepote (Marx) in prav v tem dejstvu je skrita univerzalnost človeka in njegova svoboda

eksistenčne nuje, ne pa zaradi svoje notranje človeške, umetniške nuje izpovedati se sočloveku in s tem samopotrjevati se. Njegovo samopotrjevanje se prenese iz delovnega procesa v omejena uživanja, prehodnega individua (Marx). Pravo samopotrjevanje — uživanje pa je lahko le v svobodni dejavnosti, kjer človek neposredno v svoji individualni dejavnosti individualno ustvarja generično bistvo človeka — zavestna dejavnost.

Potreba po ustvarjanju takšnega umetnika postane v tolikšni meri odpor proti ustvarjanju, da zavestno in podzavestno teži po tem, da bo njegova vloga v ustvarjanju kolikor mogoče manjša, da proizvod pravzaprav ne bo nosil pečata njegove individualnosti. Vsa slikarjeva (umetniškova) dejavnost je v posredništvu, umetnik je posrednik, preko katerega se material po svojih prirodnih, fizičnih zakonitostih afirmira. Afirmacija materiala, ki ni prestrukturiran v smeri ustvarjalčevega doživlja, ki ni očlovečen, je negacija potencialnih možnosti materiala samega, je abstrakcija materiala samega. Z druge strani pa je absolutizacija slučajnih možnosti oblik materiala, obenem ukinjanje umetnikove ustvarjalnosti same in s tem umetnika kot umetnika. Absolutna brezosebnost umetniškega proizvoda je obenem aliminiranje avtorja in elemeniranje avtorja je obenem eliminiranje človeka iz umetniškega proizvoda. Človek je opredmeten v predmetu, toda ne v smislu opredmetenja njegove vsebinske sile, njegove izpovedi, samopotrjevanja, temveč v smislu zmage predmeta nad človekom. Človek in predmet postaneta eno in isto v smislu degradacije človeka na popredmeteno predmetnost. Da se iz takšnih umetnih izgublja tudi umetniška izpoved, če se izgublja sam človek, je jasno. O teh proizvodih torej ni mogoče govoriti kot o umetninah in tu torej tudi ne o umetnikih. Isto težnjo po lastni eliminaciji iz ustvarjanja opažamo pri vseh umetnikih, pri katerih se je odtujila potreba po ustvarjanju samem, ki so torej subjektivno podlegli alienaciji okolja, v katerem se nahajajo. Spreminjanje cilja v sredstvo, o katerem je bilo prej govora, povzroči, da se tudi metode ustvarjanja, tehnična uporaba oblik, ki naj bi bile le sredstvo za oblikovanje izpovedne vsebine, spremene v cilj: igranje oblik in absolutizacije tehnične smeri v umetnosti sploh.

Eliminacija sebe samega iz akta ustvarjanja povzroči iskanje svoje avtentičnosti drugje, če je v dejavnosti sami ne more doseči in realizirati. Ker umetnik svoje avtentičnosti ne najde v dvogovoru z ljudmi, v izpovedi sočloveku, ker ga je le-ta zavrgel z delom vred kot blagom in ker se je zato umetnik iz dela samega umaknil, išče zdaj svojo avtentičnost v samem sebi kot individuumu. Posledica tega je spet absolutizacija enega momenta v ustvarjanju — spontanosti, inspiracije. Umetnik postane sam sebi sredstvo, sredstvo spontanosti, neke »neznane sile v njemu«, po katerem diktatu piše. Ustvarja, ne da bi vedel, kaj ustvarja, komu je to potrebno. Posledica je spet eliminacija zavestnosti, organiziranosti materiala

France Anžel: Pokrajina, aquatinta 1963

Ce je umetnikova dejavnost po nujnosti, ki smo jo prej nakazali, sredstvo njegove individualne eksistence, je torej njegova generična dejavnost postala sredstvo individualne eksistence. Cilj postane sredstvo in sredstvo postane cilj. Ker je človek odtujen svoji generični dejavnosti, je odtujen tudi predmetu te dejavnosti, to je narodi kot produktu in družbi, v kateri deluje. Vse te oblike odtujitve človeka pa se kažejo v odnosu človeka do človeka oziroma do njegovega proizvoda.

Brez dvoma pa zavest o tem, da je umetnik v bistvu mezdni delavec, da je njegova najgloblja človeška izpoved sredstvo eksistence in pa odnos družbe do njega samega (kapitalizem npr. je sovražna pesništvu in umetnosti sploh prav zaradi nasprotja, v katerem se znajde umetniško delo kot produkt umetnikove ustvarjalne potrebe, torej relativno nealienirano in kapitala, ki hoče vsako človekovo delo spremeniti v blago) vzvratno učinkuje nanj tudi na početje v procesu ustvarjanja samega. Zato je zgoraj izrečena dritev, da je umetnik neodtujen v procesu ustvarjanja, v dvojnem smislu relativna. Prvič: njegovo individualno samopotrjevanje v ustvarjanju je idealno, neustvarjeno, dokler ni realizirano v doživljanem odnosu ljudi, t. j. dokler ni odtujeno umetniku in drugič: tudi zavest o nujnosti odtujitve same vzvratno vpliva na umetnikovo samopotrjevanje v ustvarjanju samem. Mejna skrajnost teh nasprotujočih si tendenc je umetnikova odtujitev potrebe po ustvarjanju samem. Umetnik se z nekakšnim besom bori z belino platna in vrež nanj v trenutnem izlivu vsak bežni navdih. Potreba po ustvarjanju se mu odtuji v tolikšni meri, da postane njegova umetniška dejavnost zanj prav takšna muka kot delo delavca za strojem in da tudi on dela le še zaradi zunanje, t. j.

obdelave, eliminacija človeka iz procesa ustvarjanja in eliminacija človeka iz umetniškega dela. Izgublja se osebnost. Junaki takšnih romanov so brezosebni, abstraktne sheme in njihovo propadanje ne doživljamo kot propadanje prav tega individuuma, ampak neke abstraktne konture, katere usoda nas ne prizadene, je ne doživimo.

Podobni pojavi so tudi v glasbi: slučajno dobljeni zvočni material, ki ga glasbenik ne organizira in je torej delo brezosebno. Podobno je pri likovnih umetnikih. Delo, v katerem ni umetnikove osebnosti, v katerem se umetnik ni opredmetil kot človek s tem, da se je izpovedal sočloveku, tudi ne more biti nosilec te izpovedi in ne more ničesar povedati slučajnemu konsumentu. Takšno delo se tudi ne more realizirati, ker nima kaj realizirati. Logično sledi iz tega, da lahko o teh delih govorimo le pogojno kot o umetninah. Takšna »umetnina« odgovarja odtujenemu človeku v njegovi alieniranosti in ne deluje v smeri integriranosti, saj so ta dela sama specifičen pojav odtujitve same. »Umetnik« ne doživlja samega sebe kot aktivnega nosilca svojih lastnih sil, svojega notranjega bogastva, temveč doživlja samega sebe kot izčrpano stvar, ki je odvisna od zunanjih sil. Takemu človeku, ki nima moči za odpor proti temu svetu, proti dejstvu, da je igra sil, se zdi obstoječe stanje kot edino možno stanje. Ena oblika, pojavnost človekovega življenja, postane zanj edino možen način, bistvo obstoja človeka. Slučajno postane bistveno. Bistveno torej postane zanj odtujenost človeka človeku — to je zanj normalno in postane s tem tudi sam deklarator te odtujenosti. Dezalienirajoča — humanistična črta umetnosti se je izgubila, »umetnost« je negirala samo sebe.

Nadaljevanje v prihodnji številki